

UOT 94(479.24)

RAMİL NİFTƏLİYEV

*AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
"Yeni tarix və Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımları tarixi"
şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, t.ü.f.d, dosent
ramil.niftaliyev.67@mail.ru*

HACI HƏSƏNOV

*AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
"Yeni tarix və Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımları tarixi"
şöbəsinin şöbə müdürü, t.ü.f.d, dosent*

QƏSBKARLAR TƏRƏFİNDƏN DƏFƏLƏRLƏ DAĞIDILMIŞ AZƏRBAYCAN ELMİ İNCİSİNİN - ƏRDƏBİL KİTABXANASININ TARİXİNDƏN

Mövcud məqalədə müxtəlif qaynaqlar və ədəbiyyat materialları əsasında uzun əsrlər boyu Azərbaycanın orta əsrlər rərətətlərinin əvəz olunmaz xəzinəsi olmuş Ərdəbil kitabxanasının tarixindən, yağılar tərəfindən dəfələrlə buradan yağtalanaraq yad ölkələrə aparılmış incilərinin məzmunu və əhəmiyyətindən söz açılır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Ərdəbil, Şeyx Səfi məqbərəsi, manuskript, işğal, qarət, Sankt-Peterburq.

Giriş. Məlumdur ki, XIX əsrin ilk sülüsündə Rusiya çarizminin Güney Qafqazın, o cümlədən Quzey Azərbaycanın zəbt edilməsi uğrunda Osmanlı və Qacar türk imperiyaları ilə apardığı dörd qanlı müharibə dövründə nəinki Vətənimizin yüzrlərlə kənd və şəhəri xarabalığa çevrilmiş, on minlərlə soydaşımız məhv olunmuş və ya mühacirətə getmək zorunda qalmış, həm də maddi və mənəvi sərvətlərimiz, mədəniyyət incilərimiz amansız və geniş qarət və soyğunlara məruz qalmışdı. Belə yağmalanmalara məruz qalmış mədəniyyət incilərimizdən biri də Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsi olmuşdur.

Artıq 1827-ci ilin sonlarında Cənubi Azərbaycan ərazisinə səpələnmiş rus hərbi dəstələrinə əsas qüvvələrlə birləşmək üçün irəli hərəkət edərək Tehran yoluna çıxmaq əmri verildi. Mərkəzi qoşun dəstəsi Təbriz şəhərindən Miyanə istiqamətində hərəkət etməyə başladı. Bu zaman baron Brambeus adı ilə tanınan Sankt-Peterburq universitetinin şərqsünas professoru O.İ.Senkovski akademik X.D.Frenin məsləhəti və bilavsiə onun iştirakı ilə Azərbaycandan gətiriləcək nadir və az məlum olan əlyazmalar siyahısını tərtib etməklə, hazırladıqları "İran kitabxanaların nadir şərş manuskriptlərin əldə edilməsi haqqındakı" layihəsini çar I Nikolaya təqdim etdi [22, s.23]. Çar tərəfindən bəyənələn bu layihə onun xüsusi göstərişi ilə 1827-ci ilin mart-iyun aylarında Qafqaza ezam edilmiş imperiya Baş qərargah rəisi, infanteriya generalı İ.İ.Dibiçə verildi. İ.İ.Dibiç isə onu Qafqazdakı Rusiya qoşunlarının baş komandanı İ.F.Paskeviçə göndərdi [30, s.97]. Abbas Mirzənin Təbrizdəki kitabxanasındakı kitabların böyük əksəriyyətinin həmin dövr üçün müasir kitablar təşkil etdiyindən, bütün nəzərlər qədimi nadir kitabların saxlandığı Ərdəbil şəhərindəki Şeyx Səfi məqbərəsinin kitabxanasına yönəlmiş oldu.

Qeyd edək ki, tarixi mənbələrdə orta əsr kitabxanaları içərisində Şeyx Səfi kitabxanasının adı tez-tez çəkilir. Bu kitabxananın əsasının Şeyx Səfi tərəfindən 1301-ci ildə Ərdəbildə təşkil edilən Səfi xənağahının nəzdində qoyulması ehtimal edilir. Şah İsmayıl Xətai (1501-1524) hakimiyyətə gəldikdən sonra bu kitabxanaya xüsusi qayğı göstərilməyə başlandı. Belə ki, o, Ərdəbil şəhərində ulu babası Şeyx Səfinin şərəfinə dövrünün ən əzəmətli məqbərəsini tikdirmiş və bu məqbərənin yanında olan zəngin kitabxananı daha da genişləndirmişdi. I Şah İsmayıldan başlamış bütün Səfəvi hökmdarları tərəfindən dövrün nadir kitablarının Şeyx Səfi məqbərəsindəki kitabxanaya verilməsi və vəqf adı ilə təqdim edilməsi bir ənənəyə çevrilmişdi. Vəqf edilən kitabları satmaq və bağışlamaq qadağan olunduğuna görə əsasən vəqf hesabına zənginləşən Şeyx Səfi məqbərəsinin kitabxanası ən zəngin kitabxanaya çevrilmişdi. Səfəvi dövlət başçılarının ənənəsinə görə hər bir padşah bu kitabxananın qeydinə qalmalı idi [6, s.228].

Səfəvi hökmdarları özlərinin kitabxanalarının olmasına baxmayaraq Ərdəbil kitabxanasını yaddan çıxarmır, onun qeydinə qalır və bu dəfinəni yeni kitablarla zənginləşməsinə diqqət yetirirdilər. Həmin kitabxana müntəzəm olaraq Şərqin ən nadir kitabları ilə zənginləşirdi. I Şah Abbas hakimiyyəti illərində (1587-1629) kitabxanada külli miqdarda kitab yerləşdirilmişdi. Rusiya Milli Kitabxanasının şərq əlyazmaları şöbəsindəki Ərdəbil kolleksiyasından olan Nizaminin “Xəmsə” əlyazmasındakı qeyd bunu bir daha sübut edir. Qeyddə “... Abbas Səfəvi ki, Şeyx Səfi astanasında yüksək sahibidir, bu kitabı vəqf etmişdir, kim istəsə oxusun, bu şərtlə ki, onu kənara çıxarmasın” yazılmışdır [13, s.10]. Rusiya Milli Kitabxanasının Ərdəbil kolleksiyasının digər əlyazmasının qeydi 1017/1607 və 1021/1611-ci illərə aid edilir. Bu qeyddə də əlyazmanın Ərdəbildəki Şeyx Səfiəddin məqbərəsinə vəqf verildiyi göstərilir [21, s. 345]. Dəqiq tarixi göstərilməyən, Nizaminin Rusiya Milli Kitabxanasında saxlanılan qədimi əlyazmasında (Şifrə: Dorn-345) “Sirlər xəzinəsi”, “Xozrov və Şirin” poemalarının yarısı yoxdur. Bu əlyazma da şah I Abbas tərəfindən vəqf olaraq Ərdəbil kitabxanasına verilmişdi [31].

Qeyd edək ki, həmin dövrdə “xüsusi ev kitabxanaları düzəltmək, tanınmış şair və alimlərin məşhur xəttatlar və rəssamlar tərəfindən zینətləndirilmiş əsərlərini toplamaq, yaxud yazdıraraq Şeyx Səfi məqbərəsinə, ayrı-ayrı məscidlərə vəqf etmək bir dəb halını almışdı” [1, s. 83].

Bu kitabxana haqqında Azərbaycanda olmuş səyyahların əsərlərində xeyli məlumat verilir. Belə ki, Vətənimizə təşrif buyurmuş səyyahlardan biri də 1637-ci ildə Holşteyn hersoqunun elçisi Adam Oleari olmuşdu. Oleari Ərdəbildə olarkən Şeyx Səfi məqbərəsinə getmiş, məqbərənin kitabxanası ilə tanış olmuşdu. Alman səyyahı memarlığımızın nadir incilərindən olan Şeyx Səfi kompleksini xüsusi heyranlıqla təsvir edirdi. Onun həmin məbədin zəngin kitabxanası haqqındakı məlumatı xüsusi maraq doğurur. Səyyah yazırdı ki, biz bu məbədi gözə-gözə çox geniş, tağ-tavanlı və qızıl suyu ilə bəzək vurulmuş məscidə oxşar bir zala daxil olduq. Bizim üçün burada ilk anda təəccüb doğuran böyük ustalıqla işlənmiş tağ-tavanı oldu. Bu tağ-tavanın çoxlu uzun, aşağıya doğru sallanan pilləpillə çıxıntıları vardı. Elə təəccüblü də bu idi ki, bu nəhəng qübbə necə düzəldilmişdi və heç bir sütunu olmadan necə dayanırdı? Bu geniş zalda kitabxana yerləşirdi. Bağlı dolablarda müxtəlif kitablar var idi: kitablar dikinə deyil, üst-üstə qoyulmuş vəziyyətdə düzülmüşdü. Bu kitabların çoxu ərəb, bəziləri isə fars və türk dillərində idi. Onların bir hissəsi perqament, digəri isə kağız üzərində çox zərif xətlə yazılmışdı. Tarixi kitabları şəkillər bəzəyirdi. Cildləri qırmızı dəridən olub, üzərində qızılı rəngdə gül və yarpaq təsvirləri həkk olunmuşdu. Kitabxana yerləşdirilmiş bu zal Cənnətsərə adlanırdı. Ərdəbildə olmuş Evliya Çələbi də bu məbəd haqqında maraqlı məlumat verirdi [9, s.244 və s.261].

1667-ci ildə Ərdəbildə olmuş hollandiyalı səyyah Yan Streysin bu kitabxananın quruluşu haqqında fikirləri də maraq doğurur. Səyyah kitabxanada kitabların düzülməsi və onların mühafizəsi üçün şkaflar üsulundan başqa, rəf üsulundan da istifadə edildiyini, şkaflarda olduğu kimi, kitabxana rəflərində də kitablar bir-birinin üstünə yığıldığını yazırdı. Adam Oleari kimi Yan Streys də kitabların bəzilərinə qızılı və gümüşü parçalardan üz çəkildiyini qeyd edirdi [9, s. 280]. Səyyahların fikri Şeyx Səfi məqbərəsinin kitabxanasının dünyanın ən zəngin və nadir kitab fonduna malik bir kitabxana olduğunu, kitabxanaya şahlar tərəfindən böyük qayğı göstərildiyini, müqəddəs bir yer hesab edildiyini bir daha təsdiq edir. Qeyd edək ki, həm məqbərə və həm də kitabxana Ərdəbil kitabxanasının kitablarını Rusiyaya daşınması prosesində iştirak etmiş P.E. adlı bir nəfərin qeydlərində də təsvir olunmuşdur [Bax: 18].

Ümumiyyətlə, Ərdəbil şəhəri XVI-XVII əsrlər boyunca Azərbaycanın, o cümlədən Səfəvilər dövlətinin ən mühüm ictimai-iqtisadi, dini və mədəni mərkəzlərindən olmuşdur. Buradakı Şeyx Səfi məqbərəsi dini müəssisə olmaqla yanaşı, həm də sahib olduğu geniş vəqflər hesabına iri bir iqtisadi təşkilat halına gəlmiş, eyni zamanda irfan ocağı sayılan Darülrşad xanəqahının sayəsində elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət mərkəzinə çevrilmişdi [12]. Azərbaycanın həm də “Darül-hikmə” adlanan Ərdəbil kitabxanası dünyanın əlyazmaları içərisində ölçülməz dərəcədə zəngin olmuşdur. Oradakı əlyazmaların əksəriyyəti kolleksiya toplamaq məqsədilə yarandığı üçün çox qiymətli nüsxələr idi. Məhəmməd Həsən xanın yazdığına görə bu əsərlərinin çoxunun cildləri qızıl və gümüşdən olmuşdur [13, s.8].

Səfəvilər xanədanının tənəzzülü dövründə və süqutundan sonra Ərdəbil kitabxanası öz əhəmiyyətini itirməyə başladı. Tez bir müddət içində bu məqbərə və onun zəngin kitabxanası baxımsızlıq üzündən acınacaqlı vəziyyətə düşmüşdü. Kitabxanaya yeni kitabların alınmaması onun əhəmiyyətini xeyli azaltmışdı. 1727-ci ilə aid bir Osmanlı sənədində Ərdəbil məqbərəsi kitabxanasına məxsus olan

744 cild əlyazma kitab qeydə alınmışdır [17, s. 56]. 1759-cu ildə 972 əlyazma kitablarının adlarından ibarət siyahı tərtib olunmuşdur. Bu kitabların 744-ü Quran və 228-i müxtəlif əsərlər idi [23, s.44-53].

Məşhur “Hacıbaba” romanının müəllifi 1812-ci ildə Ərdəbildə olmuş C.Moriyer bu kitabxana ilə maraqlanmış və kitabların olduqca pis vəziyyətdə saxlanıldığını görmüşdü. Onun yazdığına görə, kitabların xeyli hissəsi kitab rəflərinə yığılmaq əvəzinə döşəməyə tökülmüşdü [30, s.97].

Ərdəbil şəhəri ruslar tərəfindən 1828-ci ilin yanvarın 25-də işğal edildi. Rusların Ərdəbildən ələ keçirildikləri ən böyük qənimət yerli əhalinin müqəddəs ocaq hesab etdikləri Ərdəbil şəhərindəki Şeyx Səfi məscidinin kitabxanası oldu. Şeyx Səfi məscidini təsvir edən rus hərbi tarixçisi yazırdı: “Bu məscidin divarların içində, aşağıda gözəl seçilmiş bir yerdə, tutqun bir qübbənin altında dünyanın hər yerindən müsəlman-şialərin ziyarətə gəldiyi, həmin məbədin əsasını qoymuş müqəddəs qəbrə vardır. Ondan sağ tərəfdə Səfəvi monarxiyasının əsasını qoyan Şah İsmayılın uyuduğu qəbir yerləşir. Buradan bir qədər aralıda gümüş və xalis qızıl naxışları ilə həşiyələnmiş qapılar bütün şərqdə məşhur olan ərəb və fars əlyazmalarının saxlandığı işıqlı və əzəmətli kitabxanaya aparır” [24, s.315].

Tezliklə, kitabxanayı Rusiyaya daşımaq məqsədilə general-adyutant P.P.Suxtelenin rəhbərliyi altında xüsusi komissiya təşkil edildi. P.P.Suxtelen 1828-ci ilin fevralın 9-da İ.F.Paskeviçə məxfi raportunda ayın 8-də Şeyx Səfi məscidinə nəzarət edən hacılar və din xadimlərini toplayaraq onlara Rusiya təbəəliyindəki çoxsaylı müsəlman nəslindən olanların tərbiyəsinə və savadlanmasına qayğı ilə yanaşan Rusiya hökumətinin Şərqi tanınmış yazarların kitab və əsərlərinə böyük ehtiyac duyduğundan bu kitabxanadakı kitabların tanınması və qeydə alınması üçün əmr aldığını bəyan etdikdən sonra, hacılar və din xadimlərinin razılığını ala bildiyini yazırdı. Onun yazdığına görə polkovnik Reut, bir sıra zabıt və tərcüməçinin müşayiəti ilə qəbul edilən və qədimi sandıqlara yığılan kitablar yeddi nəfər din xadiminin, o cümlədən 4 mollanın möhürü ilə möhürlənmiş yeşiklərdə yola salınmağa hazırlanmışdı [20, s.589].

Sandıqlar yola salınmazdan öncə “hökmdarın sağlığına dua oxunmuş” və sonra yerli kasıblara 25 çervon ianə verilmişdi. P.P.Suxtelenin yazdığına görə kitabların əldə edilməsinə xərclənən məbləğ ümumilikdə 50 çervona çatırdı.

Sandıqlarda qədimi Quran nüsxələri və digər dini kitablarla birlikdə 166 ədəd kitabın yerləşdirildiyi göstərilirdi. Səkkiz yeşikdə yerləşdirilən kitablar əvvəlcə Ərdəbil qalasına daşınmış, sonra 41-ci yeger alayının iki taqımı, Ərdəbildən ələ keçirilmiş iki artilleriya qurğusu və 8 kazakın müşayiəti ilə Meşkinə aparılmışdı. Kitabxananın Meşkindən Tiflisə aparılması baron Reneyə həvalə edilmişdi. Yük Tiflisə çatan kimi orada kitablara yenidən baxılmasının tələb olunacağına əmin olan P.P.Suxtelen Tiflisin hərbi qubernatoru general-adyutant N.M.Sipyaginə, sandıqlar açılan zaman onun xüsusi nəzarəti altında komissiya təşkil edərək, kataloqun tərtib olunmasını xahiş etmişdi [20, s.589].

“Tifliski vedomosti” qəzeti yazılırdı: “Rusiya İmperator Gvardiyası alaylarından ibarət Qafqaz korpusu qoşununun Persiyaya müzəffər yürüşü zamanı onun şimal paytaxtından İran taxt-tacı və liəhdinin yanında fəxri mühafizəsi saxlanılan Azərbaycan paytaxtına daxil olması və Gürcüstanın paytaxtına Persiya qızılına gətirilməsi böyük əlamətdar tarixi hadisədir. Hal hazırda bir alay Rusiya silahı ilə sonuncu müharibə zamanı ələ keçirdikləri Abbas Mirzənin taxtını, Əlahəzrət imperatorun Moskva silah palatasında yerləşdiriləcək Təbriz sexlərində Persiya ustalarının tökmə üsulu ilə hazırladıqları 7 top, Ərdəbil şəhəri qraf Suxtelen tərəfindən alındıqdan sonra ələ keçirilən alimlər aləmi üçün bütün xəzinələrdən qiymətli Ərdəbil kitabxanası, rusların Azərbaycan vilayətində idarəçiliyi zamanı Ucan qalasından götürülən Abbas Mİrzənin qələbələri təsvir olunan iki xəritədən ibarət kurur və qəniməti müşayiət edir” [29].

Ahalsıx məscidinin kitabxanasından aparılan kitabları Ərdəbil kitabxanasının kitabları ilə müqayisə edən “Tifliski vedomosti” qəzetinin redaktoru A.P.Senkovski yazırdı: “Ərdəbil kitabxanası əlyazmaları Ahalsıx kitabxanası əlyazmaları ilə müqayisədə cah-calalıdır. Ərdəbil kitabxanası kitablarının böyük hissəsi yalnız fars dilində yazılmışdır və bütövlükdə tarixçilər və şairlərin yaratdığı əsərlərdir. Ahalsıx kitabları isə tədris müəssisələri üçün yazılmış dərsliklərdir” [1].

P.P.Suxtelen 1828-ci ilin fevralın 9-da Paskeviçə yazırdı: “Hacılar və mollalar mənə İran hökmdarlarının və digər tanınmışların əsrlərlə etdiyi ianə və səxavəti bu ədəbiyyatın qiymətli olduğunu göstərdiyini və böyük Rusiya imperatorunun böyük Şeyx Səfi məscidini mükafatsız qoymaya-çağına və bundan məhrum etməyəcəyinə ümid etdiklərini bildirirlər. Mən onları bu kitabların surətlə-

rini çıxarılacaqlarına inandırtdım və imperator məscidin dağılmış vəziyyətdə olduğunu bilsə, ianə verəcəklərinə ümidləndirdim. Kitablarn qaytarılması haqqında yazılı olaraq heç bir öhdəlik götürülməmişdir.” [20, s.589].

Ərdəbildən Təbrizə qayıdan P.P.Suxtelen ruhanilərin sakitliyinə nail olmaq üçün “götürülən kitablara görə Ərdəbil məscidinə 800 çervon mükafat olaraq hədiyyə verilməsi” ərizəsi ilə İ.F.Paskeviçə müraciət etdi. İ.F.Paskeviç yazırdı ki, “mən əmr etdim ki, bu məbləğ o şərtlə verilsin ki, bu kitablarn üzünün köçürülməsi, yəni Rusiyada onların ancaq surətlərinin qalması təsdiq olunsun” [23, s.87].

Şahzadə Abbas Mirzə Ərdəbil kitabxanasının kitablarnı Rusiyaya aparılmasına razılıq vermir di. İ.F.Paskeviç hər b naziri A.İ.Çernışevə yazırdı: “Ərdəbil mollaları kitabxananın bizə verilməsinə razılıq versələr də, Abbas Mirzə onun Ərdəbildə saxlanmasını təkid edirdi. Onu inadından döndərəndən sonra mən Ərdəbildən keçərək bizim sərhədə qayıdan general-leytenant qraf Suxtelenə Şeyx Səfi məqbərəsinə 800 çervon verərək, Ərdəbildən götürülən bütün kitablarn tezliklə Gürcüstana göndərməsini əmr etdim. Bundan sonra Abbas Mirzə tələbini dəyişdirdi və bizə onlar tərəfindən heç bir maneçilik qalmadı” [14, s.635].

Rusiya imperiyası Xəq Təhsili Nazirliyinin Şərq əlyazmalarının yerləşdirilməsi haqqındakı hesabat xarakterli məruzəsində Sankt-Peterburq təhsil dairəsinin hamisi K.M.Borozdinin nazirlikdən əlyazmaların Senkovskinin xahişi ilə gətirildiyindən Universitetə verilməsi barəsində vəsatət qaldırılmasını xahiş etdiyi göstərilirdi. Belə ki, K.M.Borozdin Universitetin digər müəssisələrə nisbətən dər vəsaitləri baxımından daha kəsad olduğunu qeyd edirdi. K.M.Borozdinə görə, bu kitablarn Universitetə verildiyi halda universitetin şərq ədəbiyyatı kafedrasının vəsaitlərinin zənginləşməsinə kömək etmiş olardı. Digər tərəfdən Rusiya Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi akademik X.D.Frenin xahişi əsasında bu kitablarn akademiyaya verilməsi ilə bağlı müraciət edildiyi bildirilirdi [14, s.657]. Nazirlər komitəsi isə kitablarn bir hissəsinin Elmlər Akademiyasına, digər hissəsinin isə Universitetə verilməsini təklifi ilə çıxış edirdi. Lakin imperator I Nikolay, İmperator İctimai Kitabxanasının bütün arzu edənlərin baş çəkə biləcəyi ziyarətçilərinə qalibiyyətli müharibələrin hərbi qənimətlərini nümayiş etdirən və rus silahının şöhrətini daim xatırladan bir qurum olduğunu bildirməklə “Ərdəbil kitabxanası dövlət mülkiyyəti və İranla müharibənin hərbi qənimətidir; İctimai Kitabxanada saxlanılmalıdır” qərarını verdi [7, s.104]. İlk Şərq əlyazmalarının İctimai kitabxanaya Varşava işğal olanan zaman 1795-ci ildə gətirildiyini qeyd edən “Qafqaz” qəzetnin yazdığına “Persiya kompaniyası Avropa alimlərinə məlum olmayan Ərdəbil kitabxanasını Neva sahillərinə gətirdi” [5].

Tanınmış sovet mədəniyyət tarixçisi, tədqiqatçı B.P.Denike göstərirdi ki, “İmperator İctimai Kitabxanasının şərq manuskriptləri toplusunun iftixarı 1828-ci ildə bu kitabxanaya daxil olunmuş Ərdəbil kitabxanası hesab oluna bilər. Burada biz Şərqin kitab zinatının möcüzəsini görürük: cah-cəllalla son dərəcə gözəl işlənmiş parıltılı üzlüyü, çox keyfiyyətli kağızdan hazırlanan vərəqləri, nadir kalliqrafiya və ornament nümunələri, müxtəlif rənglərlə və qızılı naxışlarla bəzədilmiş çoxsaylı bən-zərsiz miniatürlər. Manuskriptlərin böyük bir hissəsi Səfəvi sülaləsinin şahları üçün yazılmışdır və onlar tərəfindən bu kitabxanaya verilmişdir.” [4, s.177].

XIX əsrin 20-ci illərində Rusiya qoşunlarının Qacar və Osmanlı dövlətləri ilə apardığı müharibələri nəticəsində Sankt-Peterburq İmperator kitabxanasına 440 möhtəşəm və çox qiymətli əlyazmalar və 1851-ci ilədək müxtəlif yollarla çoxlu kitab kolleksiyaları gətirilmişdi [8, s.27]. İmperator I Nikolayın göstərişi əsasında gətirilən bu əlyazmalar arasında Səfəvi sülaləsinin qurucusu Şeyx Səfi türbəsinə gətirilən incə miniatür rəsmləri ilə bəzədilmiş 166 ədəd XIV-XVII əsrlərin əlyazmalarının Ərdəbil kolleksiyası bədii dəyərinə görə xüsusilə fərqlənirdi.

Mirzə Kazımbəyin 1836-cı ildə nəşr etdirdiyi məqaləsində Avropaya şərq dillərində yazılmış kitablarn gətirilməsi və həmin kitablarn tərcümə edilərək istifadəsi ətraflı şəkildə təsvir olunur. Bu məqalə məhz Avropaya daşınan şərq əlyazmalarının əhəmiyyətini dəyərləndirirdi [10, s.243-269]. Məqalə təssüf hissi doğurur.

Kitablarn İmperator kitabxanasına verildikdən sonra, 1829-cu ilin əvvəllərində kitablarn çeşidlənməsi və təsviri üçün İmperator İctimai kitabxanasının fəxri kitabxanaçısı akademik X.D.Frenlə yanaşı xüsusi dəvət olunmuş şərqşünas professorlar F.B.Şarmua və Mirzə Cəfər Topçubaşovun iştirakı ilə fransız dilində bu kolleksiyanın kataloqu hazırlandı [7, s.131]. 1811-ci ilin oktyabrın 13-dən İmperator İctimai Kitabxananın direktoru olmuş A.N.Oleninin təqdimatı əsasında 1829-cu ilin martın

14-də X.D.Fren 3.000 rubl, M.C.Topçubaşov 1.500 rubl, Şarmua isə brilliant qaşlı üzüklə mükafatlandırıldılar. Ərdəbil kitabxanası həm sayına görə, həm də bahalı əlyazmalarına görə kitabxananın daha zəif və azsaylı şərq dilləri əlyazmaları şöbəsini zənginləşdirmiş oldu [7, s.104]. Kataloq çar I Nikolaya təqdim olunduqdan sonra onun fransız və rus dillərində nəşrinə icazə verildi. Lakin nəmən səbəblərdən bu nəşr baş tutmamışdı.

Kataloqun hazırlanması gedişində əlyazmaların tərtib edilən təsvirləri haqqında məlumatlar dövrü mətbuata çapa verilirdi. Ərdəbil kataloqunu hazırlayan akademik X.D.Fren “Sankt-Petersburq alman qəzeti”nin 1829-cü ilin 44-cü sayında nəşr etdirdiyi “Die Bibliothek aus der Scheich-Sefy-Moschee zu Ardebil” (“Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsinin kitabxanası” – R.N., H.H.) [22, s. 52] adlı məqaləsində onun təsvirini vermişdir.

Bu məqalə sonralar akademik B.A. Dorn tərəfindən alman dilində 1846-cı ildə Sankt-Peterburqda nəşr olunmuş “Das Asiatische Museum der Kaiserl. Akademik der Wissenschaften” (Kaysəri Asiya Muzeyi. Elmlər Akademiyası – R.N., H.H.) kitabın 346-352-ci səhifələrində yer almış oldu [8, s.27].

Qeyd olunmalıdır ki, Şərq müsəlman əlyazmaları və yaxud manuskriptləri akademik X.D.Frenin tövsiyəsilə dəvət olunan, sonralar kitabxanaçı vəzifəsində işləyən İ.F.Gotvald tərəfindən qaydaya salınmışdı [7, s.131].

Lakin hələ də ümumi kataloq işlənilib hazırlanmamışdı. Bu iş akademik B.A.Dorna həvalə edildi. 1851-ci ildə Dorn “Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibliothéque Imperiale Publique de St. Petersbourg” (Sankt-Peterburqdakı İmperator İctimai Kitabxanasının şərq əlyazmalar və ksiloqraflar kataloqu – R.N., H.H.) kitabını yazıb başa çatdıraraq nəşrə hazırladı [16, s.55]. 764 səhifəlik kataloqda 901 əlyazma haqqında məlumat verilirdi. Burada 255 fars, 247 ərəb əlyazması, 151 çin, 100 türk, 35 mancur, 28 hind, 15 gürcü, 14 yapon, 10 tibet, 9 efio, 8 kopt, 6 qədim yəhudi, 5 suriya, 5 monqol, 2 kalmık və digər dillərdə olan əlyazmalar təsvir olunmuşdu [28, s.19].

XIX əsrin 50-ci illərində Nəsrəddin şah Qacarın Sankt-Peterburqda olmuş elçisi İmperator İctimai Kitabxanasına gələrək kitabxananın Şərq əlyazmaları şöbəsində saxlanan əlyazmalarla maraqlanmışdı. Şahın elçisi və onu müşayiət edənlər qiymətli əlyazmaları maraqla izləmiş, bu əlyazmaların nadir əlyazmalar olmasına və saxlanmasına təccüb etmişdi [5].

1926-1927-ci illərdə Ərdəbil toplusunun İrana qaytarmaq cəhdi göstərdi. Qaytarmanın təşəbbüskarı sovet vətəndaşı olmuş A.N.Hannibal bununla bağlı Ümumittifaq mədəni əlaqələr cəmiyyətinə müraciət etmişdi. Ümumittifaq mədəni əlaqələr cəmiyyəti Başelmə, xalq komissarı A.V.Lunaçarskiyə və Moskvadakı Dövlət Kitabxanasına müraciətlər göndərmişdi. Sənədlər paketi Leninqraddakı İctimai Kitabxanaya da verilmişdi. Akademik Y.N.Marr 1925-ci ildə İrana səfəri haqqındakı hesabatında Hannibalı Ənzəlidə yaşayan, “İranı çox sevən” bir insan kimi xatırlayırdı. Onun müsəlman “Əli Hannibal” (1902-1966) adını götürdüyü və Tehranda, Qəzvində və Abadanda etnoqrafiya muzeyləri yaratdığı məlum oldu. Ərdəbil toplusunun İrana qaytarılması məsələsi onlara Leninqrad etnoqrafiya muzeyi üçün eksponatlar toplayanda Y.N.Marr və onun həyat yoldaşı S.M.Marrla söhbətləri zamanı müzakirə olunmuşdu. İctimai Kitabxananın direktoru akad. N.Y.Marr onlara rəsmi cavab verə bilmədiyindən məsələ uzanırdı. Nəhayət kitabların qaytarılmaması üçün bəhanə tapıldı: “kitabların qaytarılması ilə bağlı müraciət İran hakim dairələri tərəfindən edilməmişdi”. Digər tərəfdən SSRİ ilə İran arasındakı münasibətlərdəki soyuqluq və bu münasibətlərin daha da pisləşməsi Ərdəbil kitabxanası ilə bağlı qaldırılmış növbəti məsələnin həll olunmamış qalmasını şərtləndirirdi [26, s.83].

2009-cu ilin əvvəllərində İran tarixçisi və Tehran Universitetinin ustadı Emadəddin Şeyxül-Hükəmayinin “Şeyx Səfiəddin Ərdəbili məqbərəsinin sənədlərinin kataloqu” adlı kitabı işıq üzünə görmüşdür. İranın “İslami Şura Məclisi Muzeyinin Kitabxanası və Sənədlər Mərkəzi” tərəfindən Tehranda nəşr edilmiş bu əsər Azərbaycan tarixi ilə bağlı təxminən 800 sənədi əhatə edir və onlar haqqında müfəssəl məlumat verir. Məclis kitabxanasının müdiri, prof. Rəsul Cəfəriyan əsərə giriş sözü yazmışdır. E.Şeyxül-Hükəmayi kitabın müqəddiməsində “Şeyx Səfiəddin Ərdəbili və onun xanəgahı”, “Şeyx Səfi məqbərəsinin arxivi”, “Mədaxil və məxaric siyahıları”, “Sənədlər məcmuəsinin əhəmiyyəti”, “Sənədlərin tarixçəsi”, “Sənədlərin pərakəndəliyi”, “Sənədlərin vəziyyəti”, “Kataloqun mətni” kimi məsələləri şərh etmiş, bu işdə ona yardımçı olan şəxslərə təşəkkürlərini bildirmiş, mövzu ilə bağlı gərəklı ədəbiyyatın siyahısını vermişdir. Müqəddimədə müəllif bir sıra maraqlı açıqlamalarla çıxış etmişdir [11].

Tədqiqatçı Emadəddin Şeyxül-Hükəmayin tərəfindən əvvəllər Şeyx Səfi məqbərəsinin arxivinə məxsus olmuş və bizim günlərimizə qədər salamat qalmış sənədlər hal-hazırda əsas etibarilə İranın müxtəlif kitabxanalarında və qurumlarında – Tehrandakı İran Milli Muzeyində, Vəqflər və Xeyriyyə İşləri İdarəsində, Milli Sənədlər İdarəsində, Təbrizdəki Azərbaycan Muzeyində, Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsində mühafizə olunduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bunlardan savayı, İrandakı və bəzi digər ölkələrdəki müəyyən kolleksiyalarda da bu arxivdən çıxmış ayrı-ayrı sənədlərə rast gəlinə bilər.

Sənədlərin müxtəlif yerlərə pərakəndə olmasının öz tarixçəsi vardır. Müəllif yazır ki, 1972-ci ildə Şeyx Səfi məqbərəsindən İran Milli Muzeyinə kitablarla yanaşı iki sandıq sənəd də gətirilmişdi. Bu sandıqlardan birində 1592-1781-ci illər arasında Şeyx Səfi məqbərəsi vəqflərinin illik mədaxil və məxariclərini göstərən və minlərlə vərəqdən ibarət olan sənədlər vardı. Bu sənədlərdə məqbərənin mülkiyyətində olan kəndlərdən, tarlalardan, imarətlərdən, hamamlardan, dəyirmanlardan, icarə haqlarından və s. gələn mədaxil, eyni zamanda əmlak satınalmalarına, təmirlərə, xəstələrin müalicəsinə, ərzaqlara, dəftərxana ləvazimatına və s. ehtiyaclara xərclənən vəsait, məqbərədə xidmət göstərən işçilər (şeyxlər, xadimlər, hafizlər, təhvilçilər, sufilər, müdərrişlər, kitabdarlar, səhhaflar və s.) üçün nəzərdə tutulmuş məvaciblərə sərf olunan məbləğlər qeydə alınmışdır. Şübhə yoxdur ki, heç bir digər qaynaq Şeyx Səfi məqbərəsinin vəqflərinin iqtisadi tarixini bu sənədlər qədər dəqiq əks etdirə bilməz [11].

İranlı tədqiqatçı müqəddimədən sonra sənədlərin kataloqunu təqdim etmişdir. Burada sənədlərin şifrəsi, tarixi, növü, dili, orijinallığı, ölçüsü, vəziyyəti, coğrafiyası, məzmunu, imzalayıcısı, qazısı, katibi və s. haqqında məlumatlar verilmişdir. Şeyx Səfi məqbərəsi arxivinin sənədlərinin böyük əksəriyyəti hal-hazırda İran Milli Muzeyində saxlanılır. Müəllif öncə bu muzeydəki sənədlərin təsvirini vermiş, daha sonra isə Vəqflər və Xeyriyyə İşləri İdarəsində, Şeyx Səfi məqbərəsində və Azərbaycan Muzeyində mühafizə olunan sənədlərdən bəhs etmişdir. Kitab şəxs adları, ləqəblər, künyələr, yer adları, məkan növləri üzrə geniş göstəricilərlə təchiz olunmuşdur. Həmçinin sənədlərin xronoloji ardıcılığa görə siyahısı da əsərdə yer almışdır. Heç şübhəsiz ki, bütün bunlar kataloqdan istifadəni xeyli dərəcədə asanlaşdırır amillərdir. Müəllif tərəfindən bir neçə sənədin surəti də nümunə kimi nəşr edilmişdir [11].

1983-cü ildə nəşr olunmuş “A.A.Bakıxanov. Əsərləri. Risalələri. Məktubları” adlı kitabda Rusiya Milli Kitabxanasının Arxiv sənədləri şöbəsi tərəfindən götürülmüş Ahalsıx kitabxanasının 148 əlyazmasının siyahısı (fond 1, siyahı 1, 1829-cu il, iş 4, v.2-10) [3, s.270-278] və 1829-cu ildə Ərzurum və Bəyaziddən əldə edilən 45 ədəd kitab və əlyazmaların siyahısı (fond 1, siyahı 1, 1829-cu il, iş 4, v.38-40) [3, s.278-280] yer almışdır. Xosrov Mirzə vasitəsilə Sankt-Peterburqa gətirilmiş 18 qiymətli əlyazmanın siyahısı da məhz Rusiya Milli Kitabxanasının Arxiv sənədləri şöbəsi tərəfindən (Отдел Архивных документов РНБ, ф.1, оп.1, 1829 г., д.4). Rusiya Milli Kitabxanasının Arxiv sənədləri şöbəsi tərəfindən həmçinin Ərdəbil kitabxanasının əlyazmaları siyahısını əldə etmək mümkündür (Отдел Архивных документов РНБ, ф.1, оп.1, 1828 г., д.17, 58 л.).

Rusiya Milli Kitabxanasından Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna gətirilmiş Ərdəbil kolleksiyasının 1481-ci ildə Dərviş Məhəmməd Tağı tərəfindən köçürülmüş Nizaminin “Xəmsə”sinin 45 miniatürlü əlyazma nüsxəsi (Şifrə: Dorn 339) bədii tərtibatı baxımından çox zəngindir. Miniatürlərdən ikisi “Sirlər xəzinəsi”, on dördü “Xosrov və Şirin”də, doqquzu “Leyli və Məcnun”da, on ikisi “Yeddi gözəl”də, yeddisi isə “İsgəndərnamə”də verilmişdir. Nüsxənin iyirmi yeddi vərəqinə Şah Abbas kitabxanasının möhürü basılmışdır. Nizaminin Ərdəbil əlyazmaları kolleksiyasından gətirilmiş əlyazmalardan biri də 1507-ci ildə üzə köçürülmüş nəfis, qovluqlu və ornamentli meşin cildə tutulmuş “Xəmsə” nüsxəsidir (Şifrə: Dorn 340). Bu əsər Dornun hazırladığı kataloqda “Xosrov və Şirin” adı ilə göstərilmişdir [13, s.8].

Hal-hazırda kitabxananın əlyazmalar şöbəsinin Dornun kataloqunda İran mənşəli ərəb əlyazmaları olan “(Allahın) gözəl adları” (Şifrə: Dorn 56) [Bax: 19, s.137-147] və miniatür və kalligrafiyalar toplanmış albomunda yerləşdirilən kalligrafiyasından ayrı-ayrı nümunələr (Şifrə: Dorn 147-149) vardır. Burada kalligrafiya, ornamentliyi və miniatür cəhətdən son dərəcə gözəl bədii tərtibata malik olan fars əlyazmaları saxlanılır. Minlərlə əlyazmadan 1333-cü ilin “Şahnamə”sindən Füzulinin XIX əsr “Divan”ına qədər 140 əlyazma Herat, Təbriz, Qəzvin, Şiraz, Məşhəd, İsfahan, Qacar və digər məktəblərin miniatürləri ilə bəzədilmişdir. Xosrov Dəhləvinin “Leyli və Məcnun” (Şifrə: Dorn 394-395), Səfəvi şahı Təhmasib tərəfindən 1524-1525-ci illərdə köçürülmüş Arifinin “Quy və çau-

qan” (“Top və çovkan” oyunun adıdır – R.N., H.H.) (Şifrə: Dorn 441), Şahinin “Divanı” (Şifrə: Dorn 417) və s. buna misal ola bilər [27, s.225-226].

Ərdəbil əlyazmalarından elmi məqsədlər üçün ilk dəfə əlyazmaların naxışları ilə maraqlanan İmperator İctimai kitabxanasının direktoru A.N.Olenin olmuşdur. Olenin özünün “Arxeoloji əsərlərində” “Şahnamənin” (Şifrə: Dorn 329) miniatürələrini öz arxeoloji tapıntıları ilə müqayisə etmək üçün istifadə etmişdir. 1912-ci ildə İsveç alimi F.R.Martin Londonda nəşr etdirdiyi “The miniature painting and painters of Persia, India and Turkey from the 8th to the 18th century” adlı tədqiqat əsərində albom formatında 271 ağ-qara illüstrasiyalar da təqdim etmişdir. Burada müəllif az qala ən yaxşı miniatürələrin hamısını verə bilmişdir. O, əsərin yazılmasında Ərdəbil toplumunun iki miniatürə və kalligrafiyaları toplanmış albomundan və dörd ədəbi əsərdən istifadə etmişdir.

Sonralar zaman keçdikcə Ərdəbil əlyazmaları mütəmadi olaraq elmi dövriyyəyə daxil olmağa başladı. Ədəbi və tarixi əsərlərin köhnə siyahıları mətnlərin və elmi araşdırmaların tənqidi nəşrlərinin hazırlanmasında istifadə edilmişdir. Miniatürələrdə həm də xarici tədqiqatçılar tərəfindən nəşr edildi. M.M.Dyakonovun və digərlərinin hazırladıqları “Leninqrad toplularının “Şahnamə” əlyazmasının İran miniatürələri” adlı kitab 1935-ci ildə nəşr olundu. Rusiya Milli Kitabxanasının əlyazmaları şöbəsi şərq fondunun sektor müdiri, Ərdəbil kitabxanasının kolleksiyası haqqında çoxsaylı məqalələrin müəllifi Vasilyeva Olqa Valentinovnanın yazdığına görə, Ərdəbil əlyazmaları kolleksiyasından azərbaycanlı tədqiqatçılardan A.Y.Qaziyev və K.Kərimov də istifadə etmişlər [23, c.44-53].

1996-1997-ci illərdə və 2001-ci ildə İran İslam Respublikasının DİN-nin Sənədlər Mərkəzinin Rusiya Milli Kitabxanası ilə birgə layihəsi üzrə çoxusu Ərdəbil toplumu olmaqla, 220 fars və ərəb əlyazmalarının mikrofilməşdirilməsi həyata keçirilmişdir.

İllyuminləşdirilmiş Ərdəbil əlyazmaları 2002-ci ildən başlayaraq Rusiya Milli Kitabxanası tərəfindən Parisdə, Vaşinqtonda, Milanda, Londonda və Dohada beynəlxalq sərgilərdə nümayiş etdirilmək üçün göndərilməsinə başlandı.

Beləliklə, qaynaqlar və ədəbiyyat materiallarına hətta ötəri nəzər salınması göstərir ki, Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti və s. aid qiymətli məlumatların unikal məxəzlərdən biri olan Ərdəbil kitabxanası əsrlərdən bəri müxtəlif qəbildən olan əcnəbilərin, habelə əcnəbi qəsbkarların diqqətini çəkmiş, qanlı müharibələri nəticəsində dəfələrlə qarət olunmuşdur. İndi bu bəzi qiymətli elmi saxlancın dəyərli incələrinin çoxu bir çox qonşu ölkələrinin arxiv, muzey və kitabxanalarında saxlanılmaqdadır. Onların axtarılaraq aşkara çıxarılması, heç olmasa bu qiymətli məxəzlərin surətlərinin Vətənə gətirilərək çap olunub geniş ictimaiyyətə çatdırılması, onlardan Vətən tarixinin bir çox məqam və mərhələlərinin öyrənilməsində istifadə olunmasına imkan yaradılması, düşünürük ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşının milli borcu və şərəfi işidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ахалцихская мечеть и библиотека (Из записок П.Санковского) // Тифлиские ведомости, 11 октября 1828 года.
2. Araslı H. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, 1956. – 324 s.
3. Бакиханов А.К. Сочинения. Записки. Письма. – Баку: Элм, 1983. – 344 с.
4. Денике Б. Искусство востока. – Казань: Издание комбината издательства и печати А.Т.С.С.Р., 1923. – 250 с.
5. Фельетон // Кавказ, 9 апреля 1852 года.
6. Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik. 2 hissədə. 1 hissə. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004. – 328 s.
7. Императорская Публичная библиотека за сто лет, 1814-1914. – СПб.: Типография В.Ф. Киршбаума, 1914. – 586 с.
8. Казим-бек Ал. Роспись восточным рукописям и ксилографам Императорской Публичной Библиотеки в С. Петербурге // Современник, 1852, № 4, Отдел III. – С.17-43.
9. Mahmudlu Y.M. Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan. – Bakı: Təhsil, 2012. – 296 s.

10. Мирза Казем-Бек. О появлении и успехах восточной словесности в Европе и упадке в Азии // Журнал министерства народного просвещения. Москва, 1836, ч.21, отдел II. – С.243-269.
11. Musalı N. Ərdəbil məqbərəsinin arxiv sənədləri Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin mənbəyi kimi. - http://bao.az/categories_Tarix/subcategories_azerbaycan-tarix/product_7077479858 [Müraciət tarixi: 01.12.2021].
12. Musalı N. Səfəvilər dövründə Ərdəbildə xəttatlıq və katib sənəti. - http://bao.az/categories_Medeniyy%C9%99t/subcategories_Medeniyy%C9%99tparent/product_1902392599 [Müraciət tarixi: 01.12.2021].
13. Nurəliyeva T. Əlyazma kolleksiyaları kataloqu. – Bakı: Nurlan, 2006. – 372 s.
14. Отношение гр. Чернышева к гр. Паскевичу, от 15-го ноября 1828 года, №1785 // Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Том VII. Тифлис: Типография Главного управления Наместника Кавказского, 1878, документ 632.
15. Отношение гр. Паскевича к гр. Чернышеву, от 6-го июня 1828 года, №181 // Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Том VII. Тифлис: Типография Главного управления Наместника Кавказского, 1878, документ 606,
16. Отчет о действиях Императорской С.Петербургской Академии Наук за 1851 г. // Современник, 1852, т.34, Отдел III. – С.39-60.
17. Özgüdenli O.G. Şeyh Saifu'd-Dîn Erdebili'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar // Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi. Sayı: 10. İstanbul, 2001. – S.43-56.
18. П.Э. Описание Ардебильской мечети // Тифлисские ведомости, 3 октября 1828 года.
19. Полосин В.В. Невербальная информация в арабских рукописях. – СПб.: Президентская библиотека, 2016. – 296 с.
20. Рапорт ген. - л. гр. Сухтелена 2-го ген. Паскевичу, от 9-го февраля 1828 года. – Ардебиль. Секретно // Акты собранные Кавказской Археографической Комиссией. Том VII. Тифлис: Типография Главного управления Наместника Кавказского, 1878, документ 547.
21. Рукописная книга в культуре народов востока. Очерки книга первая. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1987. – 559 с.
22. Савельев П.С. О жизни и ученых трудах Френа. – СПб.: Типография Экспедиции заготовления государственных бумаг, 1855. – 81 с. с.23
23. Щербатов А.П. Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность. Т.3. – СПб.: Типолиитография Р. Голике, 1891. – 406 с.
24. Утверждение русского владычества на Кавказе. Том 4, часть 1. – Тифлис: Типография штаба Кавказского военного округа, 1906. – 320 с.
25. Васильева О.В. «Ардебильская библиотека есть государственная собственность и ... принадлежит к хранению в Публичной библиотеке»: история поступления и описания (1828–1829) // Исторический архив, Москва, 2014, № 5. – С.44-53.
26. Васильева О.В. Ардебильское собрание: несостоявшаяся реституция // Азия и Африка меняющемся мире. XXVIII Международная научная конференция по источниковедению и историографии стран Азии и Африки. СПб., 2015.
27. Васильева О. В. Восточные рукописные фонды Российской национальной библиотеки // Письменные памятники востока, 2005, 1(2). – С.217-238.
28. Васильева О.В., Шилов Л.А. Академик Б.А. Дорн – библиотекарь Императорской Публичной библиотеки // Письменные памятники востока, 2005, 2 (3). – С.16-25.
29. Внутреннее известие // Тифлисские ведомости, 11 июля 1828 года.
30. Ениколопов И. Грибоедов и Восток. – Баку: Азербайджан, 1998. – 184 с.
31. Васильева О.В., Ястребова О.М. Поэмы Низами в книжном искусстве (по материалам Отдела рукописей Российской национальной библиотеки) / Виртуальные выставки РНБ. - http://expositions.nlr.ru/ex_manus/nizami/1.php [Müraciət tarixi: 01.12.2021].

РАМИЛЬ НИФТАЛИЕВ

Ведущий научный сотрудник отдела «Новая история и история геноцидов против азербайджанского народа» Института истории имени А.А.Бакиханова ИАНА, доктор философии по истории, доцент

ГАДЖИ ГАСАНОВ

Заведующий отделом «Новая история и история геноцидов против азербайджанского народа» Института истории имени А.А.Бакиханова ИАНА, доктор философии по истории, доцент

**ИЗ ИСТОРИИ АРДЕБИЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ –
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАУЧНОЙ ЖЕМЧУЖИНЫ, НЕОДНОКРАТНО
РАЗГРАБЛЕННОЙ ЗАВОЕВАТЕЛЯМИ**

В данной статье на основе материалов из источников и литературы повествуется об истории Ардебильской библиотеки, являющейся в течении многих веков незаменимой кладью средневековых раритетов Азербайджана, рассказывается о содержании и значении жемчужин, которые были разграблены и увезены в чужие страны.

Ключевые слова: Азербайджан, Ардебиль, мавзолеев Шейха Сафи, манускрипт, оккупация, ограбления, Санкт-Петербург.

RAMIL NIFTALIYEV

Leading researcher of the department "New history and history of genocides against the Azerbaijani people" of the Institute of History named after A.A. Bakikhanov of ANAS, Ph.D., associate professor

HACI HASANOV

Head of the department "New history and history of genocides against the Azerbaijani people" of the Institute of History named after A.A. Bakikhanov of ANAS, Ph.D., associate professor

**FROM THE HISTORY OF THE ARDABIL LIBRARY –
THE AZERBAIJANI SCIENTIFIC PEARL REPEATEDLY PLUNDERED
BY THE CONQUERORS**

This article, based on materials from sources and literature, tells about the history of the Ardabil library, which for many centuries has been an irreplaceable storehouse of medieval rarities of Azerbaijan, tells about the content and the meaning of pearls that were shattered and taken away to foreign countries.

Keywords: Azerbaijan, Ardabil, scrool of Sheykh Safi, manuscript, irreplaceable, robbery, Sankt-Petersburg.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 01 dekabr 2021-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 dekabr 2021-ci il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Elmar Məhərrəmov, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.